

Susannah Radstone

Traumaelmélet**Kontextus, politika, etika***

A trauma csillaga az 1990-es évek eleje óta felfelé ível az tudományosság égboltján. Ha az akadémiai divatok és vonzalmak publikációkhoz köthetők, akkor a humántudományokon belül a traumát övező növekvő érdeklődés egyértelműen szemléltethető bizonyos, a területen belül azóta nagy hatásúnak bizonyuló szövegek megjelenésével: Shoshana Felman és Dori Laub *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*-ja 1992-ben jelent meg, Cathy Caruth szerkesztőként jegyzett tanulmánykötete, a *Trauma: Explorations in Memory* 1995-ben, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* című monográfiája pedig 1996-ban.¹ Vitán felül a fenti kötetek azok, amelyek a humántudományok számára ajtót nyitottak a trauma-tematika felé. A könyvek azonban nem légtüres térben fejtik ki a hatásukat. Hatásuk és befolyásuk nem kis részben azokból a kontextusokból fakad, amelyekben olvassák és befogadják őket. A nagy hatású szövegekre történő rámutatás tehát kérdéseket vet fel mind az akadémikus és kulturális kontextusokról, amelyekben ezek a könyvek felbukkantak, mind ezen kontextusok szerepéről a fenti kötetek által elterjesztett

elméletek és nézőpontok humántudományokon belüli elfogadásában, kanonizációjában és fejlődésében. Míg a kulturális mozgalmak és áramlatok felemelkedése a kultúra- és társadalmi kutatások vizsgálatának tárgyát képezi, az elméleteknek és elképzeléseknek magukon a humántudományokon belüli előretörését ritkábban vizsgálják hasonlóan beható módon. Az alábbi szöveg célja mindezek fényében az, hogy áttekintse a traumaelmélet felemelkedését az akadémiai kontextuson belül, valamint vitát indítson a traumaelméletben rejlő ígéretekről és korlátokról.

A „traumaelmélet” kifejezés Caruth *Unclaimed Experience*-ében bukkant fel először.² Az alábbi esszében a fogalmat elsődlegesen Caruth munkásságára hivatkozva használom, valamint Felmanéra és Laubéra, akiknek a traumával kapcsolatos írásai Caruth *Trauma: Explorations in Memory* című tanulmánykötetében olvashatók, és akiknek a jelentőségét Caruth számára egy Felmannak címzett köszönetnyilvánítás is mutatja az *Unclaimed Experience* kötetben.³ A traumaelmélet, ahogyan azt számos szerző megjegyzi a *Special Debate: Trauma and Screen Studies* című, általam szerkesztett és bevezetővel ellátott, trauma-tematikájú összeállításban,⁴

* A fordítás alapja: Radstone, Susannah: *Trauma Theory: Context, Politics, Ethics. Paragraph 30* (2007) no. 1. pp. 9–29.

1 Felman, Shoshana–Laub, Dori: *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York–London: Routledge, 1992.; Caruth, Cathy (ed.): *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore–London, Johns Hopkins University Press, 1995.; Caruth, Cathy: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1996.

2 Caruth: *Unclaimed Experience*. p. 72.

3 *ibid.* p. ix.

4 Radstone, Susannah (ed.): *Special Debate: Trauma and Screen Studies. Screen 42* (Summer 2001) no. 2. pp. 188–216. Itt ragadnám meg a lehetőséget, hogy teljes mértékben elismerjem a traumaelmélet értékét és a benne rejlő ígéreteket, tekintettel Jane Kilby nemrégiben megjelent kritikai cikkére, melyben munkásságomat úgy reprezentálta, mint amely a traumakutatásokat élből, ellenségesen elutasítja a belső világ fantáziáinak jelentőségét elismerő freudánus nézőpont hanyagolása miatt. Kilby, Jane: *The writing of trauma: trauma theory and the liberty of reading. New Formations 47* (Summer 2002) pp. 217–230. Mindazonáltal, habár elfogadom, hogy a traumaelmélet fontos fejleményt jelent a humántudományokon belül, azt is állítom, hogy számos kockázatot hordoz magában, amelyeket fel kívánok vázolni ebben az esszében. Saját további, traumaelmélettel kapcsolatos írásaimat lásd Radstone, Susannah: *The war of the fathers: fantasy, trauma and September 11th*. In: Greenberg, Judith (ed.): *Trauma at Home*. Lincoln–London: Nebraska University Press, 2003. pp. 117–123.; *The war of the fathers: trauma, fantasy and September 11*. *Signs 28* (Autumn 2002) no. 1. pp. 457–459.; *History and Trauma: Reviewing Forrest Gump*. In: Rossington, Michael–Whitehead, Anne (eds.): *Between the Psyche and the Polis: Refiguring History in Literature and Theory*. Aldershot, UK–Burlington, USA: Ashgate, 2001. pp. 177–190.; *Social Bonds and Psychological Order: Testimonies. Cultural Values 5* (January 2001) no. 1. pp. 59–78.; *Screen*

tüllépést ígér szembeszökő elméleti akadályok sokaságán. Mindazonáltal ez a szinte már új elméleti ortodoxiává váló megközelítés kínálja magát, vagy talán éppenséggel megkövetel bizonyos reflexiót és reflexivitást az implikációit és kontextusait illetően, ahogyan némi gondolkodást az általa fel nem térképezett ösvényekről is. Az alábbi esszé tehát elkötelezett és kritikus viszony kialakítására bátorít a „traumaelmélet” néven ismertté vált irányzattal, valamint annak a jelenségnek a körbejárására, amit „*a trauma látszólag oximoronikus* »népszerűségé«”-nek neveztem.⁵

A traumakutatások akadémiái kontextusa

A „traumaelmélet” mára gyakran hivatkozott kategóriává vált a humántudományos írásokban.⁶ Noha az elméletre való hivatkozások számosak, eredete és hatóköre mindazonáltal ritkán vizsgált. A Caruth, Felman és Laub írásában lefektetett traumaelmélet egyfelől sokat köszönhet a dekonstrukciónak, posztstrukturalizmusnak és pszichoanalízisnek, de hatással volt rá a traumatikusnak bélyegzett élmények túlélőivel folytatott (főként USA-beli) klinikai munka is. A hatások ezen egyvelege jól lekövethető a Caruth-féle *Trauma: Explorations in Memory* tartalmán, amely a Felman és Laub által írt fejezetek mellett Van der Kolk és Van der Hart idegtudományi kutatók, valamint Georges Bataille és Harold Bloom irodalomteoretikusok szövegeit is tartalmazza. A traumaelmélet, egyik lehetséges

definíciója szerint, egyaránt magában foglalja a holocaust és más személyes és kollektív tragédiák túlélőinek élményeivel való munkát, valamint az ebből származtatható, a film- és irodalomtudományban általánosabban is alkalmazható elméleti és metodológiai eredményeket.⁷ A traumaelméletet formáló klinikai munka egy meghatározott, speciális pszichológiai elméleten alapul, amelyre hatással voltak az USA-beli pszichoanalitikus elmélet fejleményei, valamint ennek viszonya egyfelől a mentális állapotok és fogyatékoságok kategorizációjához, másfelől azokhoz a módokhoz, ahogyan ezek a kategorizációk a jogalkotáson belül megjelentek.⁸ Ezen fejlemények szempontjából kulcsfontosságú volt a poszttraumás stressz szindróma (*Post-Traumatic Stress Disorder, PTSD*) kodifikációja, ahogyan azt a rendellenesség szerepeltetése és részletes leírása mutatja a *The Diagnostic and Statistical Manual of the American Psychiatric Association* harmadik és negyedik kiadásában,⁹ amelyet Caruth a *Trauma: Explorations in Memory* első részéhez írt bevezetőjében is megemlíti. Szintügy kulcsfontosságú volt, különösen az USA-ban, az emlékezeti zavarok idegtudományi megközelítése. Ebben a kutatómunkában az emlékezetnek a tudattalan konfliktusokkal, elfojtásokkal és fantáziákkal való viszonyára helyezett freudianus hangsúlyt az emlékezet agyi funkciók kontextusában történő megértése váltotta fel.¹⁰

A humántudományokon belül, ahogy fentebb is említettük, a dekonstrukció volt az egyik elmélet, amely ezekkel a klinikai fejleményekkel együtt leginkább formálta a traumaelmélet kialakulását. Ezt a hatást jól mutatják a Paul de

ning *Trauma: Forrest Gump, Film and Memory*. In: Radstone, Susannah (ed.): *Memory and Methodology*. Oxford–New York: Berg, 2000. pp. 79–107.

5 Radstone: Special Debate. p. 189.

6 A kifejezés megjelenik Kilby cikkének címében, akárcsak Thomas Elsaesser-nél: *Post-modernism as mourning work*. (Special Debate, pp. 193–201.)

7 Radstone: Special Debate. p. 194.

8 Radstone: *Screening Trauma*. pp. 87–90. Lásd még Leys, Ruth: *Trauma: A Genealogy*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000, különösen a 7. fejezetet; Kenny, Michael: *Trauma, time, illness and culture: an anthropological approach to traumatic memory*. In: Antze, Paul–Lambek, Michael (eds.): *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*. New York–London: Routledge, 1996. pp. 173–198.

9 American Psychiatric Association: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th Edition. Washington D.C.: American Psychiatric Association, 1994.

10 Ezen fejlemények kritikái áttekintéséhez lásd Prager, Jeffrey: *Presenting The Past: Psychoanalysis and the Sociology of Remembering*. Cambridge–London: Harvard University Press, 1998.; Antze, Paul: *The Other Inside: Memory as Metaphor in Psychoanalysis*. In: Radstone, Susannah–Hodgkin, Katharine (eds.): *Regimes of Memory*. New York–London: Routledge, 2003. pp. 96–113.

Man (Caruth néhai tanára) munkáira történő visszatérő hivatkozások Caruth *Unclaimed Experience*-ében, akárcsak a de Man-nek szentelt fejezet a Felman és Laub jegyzete *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*-ban. A lényegyet megragadva, a traumaelmélet abban látszik segíteni a humántudományokat, hogy túllépjenek az ezen elméletek által felvetett megismerési korlátokon és problémákon anélkül, hogy eredményeiket sutba dobnák. A traumaelmélet így tehát nem kerülőutat ígér az ezen elméletek által felmutatott nehézségek körül, hanem módot a rajtuk való át- és túllépésre. A következő rövid fejezetek kritikailag vizsgálják a traumaelmélet ezen ígéreteit az említett elméleti akadályokon való át- és túllépést illetően.

Referencialitás

Amennyiben a referencialitás strukturalizmusból, posztrukturalizmusból, pszichoanalízisből, szemiotikából és dekonstrukcióból származtatott kritikái, a maguk különböző módjában, azt tételezik, hogy a reprezentációk a valósággal (*actuality*) csupán erőteljesen mediált vagy indirekt viszonyban vannak, a traumaelmélet át- és túllép ezen azt állítva, ahogyan Thomas Elsaesser kifejti, hogy a traumatikus esemény „a reprezentáció létrehozásában egy (elfüggesztett) eredet státuszával bír (...) keretezett vagy felfüggesztett, mert a nyomok hiánya jellemzi”.¹¹ Ellentétben azokkal az elméletekkel, amelyek a reprezentáció és a „valóság” vagy „esemény” közötti viszony konvencionális, mediált, illuzórikus, késleltetett vagy képzeletbeli státuszát hangoztatják, a traumaelmélet azt állítja, hogy a reprezentáció és „valóság” közötti viszony felfogható olyan valamiként, amit a nyomok hiánya konstituál. Dori Laubot a nyomok ezen hiánya indítja arra, hogy a traumát „tanú nélküli esemény”-ként¹² magyarázza – a tanúként meg tapasztalás hiányaként, ami, Caruth érvelése szerint, a traumatikus esemény feldolgozhatatlan vagy megismerhetetlen természetéből fakad.¹³

A traumaelméletben a nyomok ezen hiánya mutat rá a reprezentáció egy (traumatikus) eseményhez/történéshez való viszonyára. Más szavakkal, a traumaelmélet, ahogyan Elsaesser fogalmaz, „nem is annyira a helyreállított emlékezet, mintsem (...) a helyreállított referencialitás elmélete”.¹⁴ A traumatizált emlékezet referencialitására helyezett ezen hangsúly felbukkan Caruth a *Trauma: Explorations in Memory* első szekciójához írt bevezetőjében is, amely a „Bosznia-Hercegovinában zajló háború[ra] és az Egyesült Államokban növekvő erőszak[ra]” vonatkozó hivatkozásokkal nyit.¹⁵ A holocaust-beszámoló központi szerepe Felmannál és Laubnál szintén erre világít rá. Egyértelműen érdekes és újszerű lépés ez, amely (ahogyan arra – megint csak – Elsaesser rámutat) mind történészek, mind médiateoretikusok által követhető lenne. Ezzel egyidejűleg azonban a traumatikus eseményt veszi elméleti alapul. Ahogyan azt láttuk, az egyik Laub által írt fejezet a *Testimony: Crises of Witnessing*-ben a traumát szemtanú nélküli eseményként írja le. Az eseményre helyezett hangsúly Caruth *Unclaimed Experience*-én is végigvonul, melyet már megelőlegez a kezdésnél Freud tünődésének felidézése a *Túl az örömlen-ből*: „a különös és esetenként kísérteties módok, ahogyan a katasztrofális események ismételni látszanak önmagukat”.¹⁶ Ez felveti a kérdést, hogy mi lehet a jelentése és a következménye annak, ha a traumát a reprezentáció egy általános elméletének középpontjába helyezzük, ami úgy tűnik, abból következik, hogy Caruth traumaelméletében központi szerepe van de Man általános jelentéselméletének. Vagyis milyen mértékben terjeszthetők ki a traumaelmélet által kínált meglátások a reprezentáció egész területére? Noha lehet amellet érvelni, hogy a nyelv és a reprezentáció a szubjektumot megképző elsődleges hasadásból vagy leválásból jön létre, és annak nyomait viseli, ennek a hasadásnak a traumával való összeegyeztetése, nézőpontom szerint legalábbis, eltúlzott lépés lenne, amely az élet minden nyelven és reprezentáción keresztül megélt szakaszának – vagyis az egész, legkorábbi gyermekkori túli életnek a – patológiázását implikálná.

11 Radstone: Special Debate. p. 194.

12 Felman–Laub: *Testimony: Crises...* pp. 75–92.

13 Caruth: *Trauma: Explorations in Memory*. p. 4.; Caruth: *Unclaimed Experience*. pp. 1–17.

14 Radstone: Special Debate. p. 201.

15 p. vii.

16 Caruth: *Unclaimed Experience*. p. 1. (kiemelés tőlem – S.R.)

A traumaelmélet meglátásainak általánosíthatóságát továbbá éppen azok az elméletek kérdőjelezik meg, amelyekből a traumaelmélet származik. A traumaelmélet ugyanis részben de Man jelentéseméletéből származtatott, részben pedig olyan pszichológusok idegtudományi kutatásaiból, mint Bessel A. Van der Kolk, aki amellel érvelt, Ruth Leys tolmácsolásában, hogy „*a traumatikus esemény másképp kódolódik az agyban, mint a normális emlékezet*”.¹⁷ Ha a trauma kódolása különleges, akkor vajon szolgálhat-e ez a „kódolás” a reprezentáció egy általános elméletének alapjául? Olyan kérdések ezek, amelyek további kifejtést és vitát érdemelnek. Mert arról van-e szó, hogy úgy gondoljuk, a trauma elméletei általánosságban világitanak rá a valóság és reprezentáció közötti viszonyra, vagy pedig arról, hogy a valóságra kezdünk önmagában traumatikusként tekinteni?¹⁸ Az itt a maguk nyersségében feltett kérdések véleményem szerint könnyen homályossá válhatnak, amint az elmélet a saját életét kezdi élni.

Szubjektivitás

A traumaelmélet implicit módon magába foglalja a szubjektivitás elméletét is. Az elmélet egyik kontextusát Freud nagy hatású szövegeinek folytonos újraolvasása és felülvizsgálata adta, ami – természetesen – különböző pszichoanalitikus és pszichológiai elméleti iskolák garmadájának létrejöttét eredményezte. Némileg leegyszerűsítve, a humántudományokra befolyást gyakorló traumaelmélet

pszichoanalitikus alapjai abban rejlenek, amit én Freud amerikai „posztmodernizációjának” nevezek.¹⁹ Ez alatt olyan idegtudományi kutatásokra gondolok, amit például Van der Kolk és Van der Hart munkássága képvisel.²⁰ Az emlékezetre és az agyfunkciókra helyezett hangsúly mellett ennek a „posztmodern” pszichológiának az egyik ága továbbá az interszubjektivitást és a hallgató vagy szemtanú szerepét emeli ki az asszimilálatlan emlékek felszínre hozásában.²¹ A tanúként megtapasztalás fontossága különösen jól látható Felman és Laub *Testimony: Crises of Witnessing*-jében, amely ráadásul hétből négy fejezete címében szerepelteti a szemtanú vagy tanúként megtapasztal fogalmát. Habár, ahogyan Antze rámutatott, az elbeszélés, a szemtanúság és az emlékezet interszubjektivitásának hangsúlyozása ellentétben áll a neurobiológia tudományosságával,²² a gyakorlatban a traumaelméletnek a szemtanúság mellett a disszociáció zavaraira is helyezett hangsúlya mutatja, hogy mindkét ágból táplálkozik.

Mindezidáig csekély vita övezte akár a szubjektivitás traumaelmélet által implikált modelljét, akár az ezen modell által felvetett elméleti nehézségeket. Mi az tehát, más szavakkal, amin a traumaelmélet „át” vagy „túllép” a traumatizált szubjektum konstruálásakor? A kérdés megválaszolásához Ruth Leys kitűnő traumagenealógiáját veszem kiindulópontul, amelyben Leys megmutatja, hogy a kortárs traumaelmélet továbbra sem képes egy bizonyos ellentmondás feloldására, amely az amerikai traumaelméleteket megfogadásuk óta feszíti – az ellentmondására, amely a trauma mimetikus és antimimetikus elmélete kö-

17 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 7. A Leys által hivatkozott szöveg: Van der Kolk, Bessel A.–McFarlane, Alexander C.–Weisaeth, Lars (eds.): *Traumatic Stress: The Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body and Society*. New York–London: Guilford Press, 1996.

18 Ld. Radstone: *Special Debate*. p. 190.

19 A trauma pszichoanalitikus hátterű megközelítéseinek USA-beli és brit csapásirányai közötti különbséget emeli ki Caroline Garland, aki a londoni Tavistock Klinikán folytatott munka traumával kapcsolatos klinikai megközelítéseiről azt írja: „Az USA-ban folytatott munkában (...) kevésbé központi, mint (...) Freudnál és Kleinél, akik úgy gondolják, hogy a traumatikus esemény emberi elmére tett hatása csak az esemény egyén szempontjából különös jelentésének a pácienssel közösen véghezvitt mély felfejtésével érthető meg és kezelhető.” Garland, Caroline: *Understanding Trauma: A Psychoanalytic Approach*, Tavistock Clinic Series. London: Duckworth, 1998. p. 4.

20 Lásd például Van der Kolk, Bessel A.–Van der Hart, Onno: Pierre Janet and the Breakdown of Adaptation in Psychological Trauma. *American Journal of Psychiatry* 146 (December 1989) no. 12. pp. 1530–1540. A traumával kapcsolatos egyik legnagyobb hatású idegtudományi könyv Herman, Judith: *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books, 1992.

21 Ezzel kapcsolatos forrásokhoz lásd Antze: *The Other Inside*. p. 110., 9. lábjegyzet. A tanúként megtapasztalás fontossága különösen kiemelt Felman és Laub *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* kötetében.

22 Antze: *The Other Inside*. p. 97.

zött feszül. Leys traumagenealógiájában központi szerepet juttat „a hipnotikus imitációként definiált imitáció problémájá[nak]”,²³ és amellet érvel, hogy a traumatizált emlékezet korai pszichoanalitikus elméletei számára a hipnózis alatt lévő szubjektum szolgáltatta a mintát. Leys rámutat, hogy kutatási és traumatikus tünetek kezelésére alkalmas módszer mivoltán messze túlmenően, „a hipnózisnak (...) jelentős elméleti szerepe volt a trauma konceptualizálásában (...) mivel a hipnotizált személyek hajlama, hogy imitálnak vagy megismételjenek bármilyen cselekvést vagy szöveget, amire csak utasították őket, a traumatikus élmény alapvető modelljeként szolgált. A traumát mint a disszociáció vagy az énből való »hiányzás« helyzetét definiálták, ahol az áldozat az agresszort vagy traumatikus jelenetet tudattalanul imitálja vagy azonosul vele, egy erős befolyásolhatóság vagy hipnotikus transz állapotához hasonlítható helyzetben.”²⁴ Leys továbbá azt állítja, hogy a trauma és mimézis közötti ezen kapocs zavarónak bizonyult, amennyiben fenyegette az egyéni autonómia és felelősségvállalás ideáját.²⁵ Az önmagukból hiányzó, valamely múltbeli traumatikus élményt akaratlanul imitáló szubjektumok elképzelése a szubjektumok önrendelkezésének aláásásával fenyegetett. A trauma mimetikus elméletében ugyanis a traumatizált szubjektumok tetteiket teljes mértékben se nem irányítják, se nem felelősek értük. Ahogyan Leys kifejti, a trauma mimetikus elméletének kellemetlen implikációi vezettek ahhoz, hogy párhuzamosan kifejlődött „egy antimimetikus irányzat, amely úgy tekintett a traumára, mintha tisztán külsődleges esemény lenne, amely a passzivitása mellett is önrendelkező áldozatot eléri.”²⁶ Az emlékek létrejöttét ezen modellben többé nem a belső világ tudattalan, öntörvényű folyamataihoz kötődőként fogták fel, hanem ehelyett a traumatikus események mediálatlan, noha asszimilálhatatlan felvételeiként. Ezek az emlékek felfogásuk szerint „disszociáció” mennek keresztül, ami azt jelenti, hogy az elme egy külön kijelölt területét foglalják el, amely meggátolja az előhívásukat. Míg a mimetikus elméletben a trauma az éntől való fizikai disszociációt eredményez, az antimimeti-

kus elméletben a feldolgozhatatlan esemény „felvétele” az, amely disszociálódik az emlékezettől.

Ruth Leys traumagenealógiája a trauma antimimetikus elméletének megjelenését a szubjektum önrendelkezése és autonómiája melletti (ideologikus) elköteleződés védelmével kapcsolja össze. Ez a kapcsolat a jelenleg az Egyesült Királyságban és máshol is a humántudományokban importált amerikai traumaelmélet egy potenciálisan problémás aspektusára világít rá. Ruth Leys számára világosak a traumaelmélet korai megfogalmazásai között felbukkanó antimimetikus irányzat ideológiai-politikai vonzatai: az előnye az volt, hogy lehetővé tette a traumatizált szubjektum passzivitása mellett is önrendelkezőként való elgondolását. Ahogyan Leys írja a továbbiakban, ez az antimimetikus elmélet az, amely „háttérbe szorította a mimetikus-szuggesztív paradigmát, hogy szigorú dichotómiát teremtsen újra az autonóm szubjektum és a külsődleges trauma között.”²⁷

Leys szerint a mimetikus és antimimetikus irányzatok nem választhatóak szigorúan el egymástól. Inkább arról van szó, hogy a továbbiakban a két irányzat közötti ellentmondások formálták a pszichológiát és a pszichoanalízist. Leys szerint „a trauma koncepciója, amióta csak a tizenkilencedik század vége felé megszületett, alapvetően instabil, és kényelmetlenül egyensúlyoz – sőt, irányíthatatlanul kanyarog – két elképzelés, elmélet vagy paradigma között.”²⁸ A traumaelméletekből mindazonáltal kiolvashatók bizonyos tendenciák a mimetikus vagy antimimetikus paradigmák irányában. Caruth, valamint Felman és Laub traumaelmélete a felidézés hiányát, valamint a trauma át-nem-élt természetét hangsúlyozza. E tekintetben a mimetikus paradigma felé hajlik. Traumaelméletük korábban tárgyalt, magára az eseményre helyezett hangsúlya mindazonáltal egyértelműen a trauma antimimetikus felfogásához köti azt. Leys szerint míg a mimetikus elméletben a szubjektum tudat alatt imitálja vagy megismétli a traumát, az antimimetikus elméletben a szubjektum „alapvetően távol marad a traumatikus élménytől (...). Az antimimetikus

23 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 8. (kiemelés az eredetiben)

24 *ibid.* pp. 8–9.

25 *ibid.* p. 9.

26 *ibid.* p. 10. (kiemelés az eredetiben)

27 *ibid.* p. 9.

28 *ibid.* p. 298.

elmélet összeegyeztethető azzal az elképzeléssel, és gyakran teret is enged neki, miszerint a trauma tisztán külsődleges esemény, amely egy teljesen megformált szubjektummal történik meg.²⁹ Ez az antimimetikus vonal befolyásolja Caruth Freud-értelmezését, amely rendre visszatér a trauma egy adott eseményhez fűződő viszonyára. Így például azt írja, hogy „az élmény, amit Freud »traumatikus neurózis«-nak nevez, egy olyan esemény újrajátszásaként áll elő, amelyet az alany nem képes egyszerűen csak maga mögött hagyni.”³⁰

Leys álláspontja a mimetikus és antimimetikus paradigmák közötti különbségeket illetően felhívja a figyelmet a traumatizált szubjektum agresszorhoz való viszonyának kérdésére is. Míg a mimetikus paradigma „feltételezi az agresszorral való azonosulás pillanatát (...) az antimimetikus elmélet az erőszakot tisztán és világosan külső támadásként festi le. Ennek megvan az az előnye, hogy a trauma elszemdedője úgy ábrázolható, mint aki semmilyen módon nem involvált mimetikus az ellene irányuló erőszakban.”³¹ Az agresszióval való azonosulás lehetősége látványosan hiányzik Caruth, valamint Felman és Laub traumaelméletéből, ezzel is demonstrálva elméletük antimimetikus paradigmához való igazodását, és a távolságot az ő traumaelméletük, valamint az általam alább támogatni kívánt elmélet között.

A traumaelmélet Freud-olvasatai számos ponton el- lenkeznek Freud kortárs újraértelmezéseivel, amelyeket az utóbbi időben jobbra európai magyarázók végeztek el, köztük az Egyesült Királyságban a tárgykapcsolat- elmélet képviselői,³² Franciaországban pedig Laplanche és Pontalis.³³ Kövessék akár a tárgykapcsolat-elméletet, akár Laplanche-t, akár a poszt-freudi elméletet általáno-

sabban, a trauma azon pszichoanalitikus elméletei, amelyekre itt fel kívánom hívni a figyelmet, a neurózisok létrejöttében mind tudatalatti konfliktust és közvetítést hangsúlyoznak, ott is, ahol látszólag egy neurózis és egy múltbéli emlék viszonyáról van szó. A trauma ezen alternatív megközelítései a traumaelméletnek az asszimilálatlan emlékek disszociációjára helyezett hangsúlyát a tudattalan asszociációk traumatikus természetére irányított fókuszra cserélik. A traumaelmélet belső világunkról alkotott topográfiája szakít a tudatos/tudatalatti és tudattalan rétegződésével, és mindezt helyettesíti egy olyan, tudatos elmével, ahol a múltbéli élmények hozzáférhetőek, valamint egy disszociált elmeterülettel, ahol a traumatikus múltbéli élmények nem hozzáférhetőek. Caruth-nál, valamint Felmannál és Laubnál az esemény át-nem-élt természete az, ami a PTSD-nek teret enged. Caruth például úgy érvel, hogy „[a]mi a flashback-ben visszatér, az nem pusztán egy megsemmisítő élmény, amelyet egy későbbi elfojtás vagy amnézia gátol, hanem olyan esemény, amely maga részben éppen a tudatosságba való integrálás hiánya által konstituált.”³⁴

A mélység önmagában nem értékteli fogalom, ám a traumaelmélet felülvizsgált, mélység nélküli elme-topográfiája magával hozza a freudi hangsúly elhagyását a tudattalan folyamatok közvetítő szerepét illetően az elme „jeleneteinek”³⁵ és jelentéseinek létrehozásában, az emlékezetre vonatkozókat is beleértve. Ami elveszett – hogy még egyértelműbben fogalmazzunk –, az a tudattalan és annak kiszámíthatatlan folyamatai által a szubjektum önrendelkezésével szembeni kihívást illető alapvető pszichoanalitikus feltevés³⁶ – az olyan folyamatok, amelyek

29 ibid. p. 299.

30 Caruth: *Unclaimed Experience*. p. 2. (kiemelés tőlem – S. R.)

31 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 299.

32 A tárgykapcsolati pszichoanalízis, főként az Egyesült Királyságon belül, Melanie Klein és követői munkásságából fejlődött ki. Freud háromszatú ego–id–szuperego modellje helyett a tárgykapcsolati megközelítés a belső világot úgy fogja fel, mint amely belső tárgyakból és rész tárgyakból áll, amelyek a csecsemő első gondozóival való találkozásainak internalizálásán keresztül jönnek létre. Ezt az iskolát jellemzően a londoni Tavistock Klinikán dolgozó klinikusokhoz kötik.

33 Laplanche, Jean–Pontalis, J. B.: *The Language of Psychoanalysis*. London: Karnac Books, 1988. (LP); Fletcher, John–Stanton, Martin (eds.): *Jean Laplanche: Seduction, Translation, Drives*. London: Institute of Contemporary Arts, 1992.

34 Caruth: *Trauma: Explorations in Memory*. p. 152.

35 A „jelenetek” kifejezést – az emlékezethez való viszonyában valamint különbségében – Paul Antze vezette be az emlékezet különböző pszichoanalitikus megértéseit tárgyaló, nemrégiben megjelent írásában. Lásd Antze: *The Other Inside*.

36 Paul Antze idézi Laplanche-t, aki, mint írja, „kitalálta az „étrangèreté” (szó szerint: „idegenség”) fogalmát, hogy megragadja Freud gon-

magukba foglalhatják, de nem kizárólagosan, az agressziorral történő azonosulást. Freud alternatív újraértelmezéseiben az emlékekhez kapcsolódó asszociációk tudattalan létrehozása, mintsem bizonyos események inherens tulajdonságai azok, amelyek az emléket traumatikussá teszik. Ezeket az asszociációkat az időbeliséggel és a fantáziával való viszonyban kell megérteni. Míg Caruth-nál maga az esemény emléke az, ami késve érkezik,³⁷ Laplanche és Pontalis szerint a „később” hozzákapcsolt jelentések azok, amelyek egy adott emléket traumatikussá tehetnek.³⁸ Leys hasonlót állít, amikor azt írja, hogy „Freud számára a traumatikus emlék inherens módon instabil vagy képlékeny, köszönhetően a tudattalan motivációknak, amelyek jelentést társítanak hozzá.”³⁹ Abban a pszichoanalitikus elméletben tehát, amely párhuzamosan fejlődött azzal, amelyből a traumaelmélet építkezik, az emlék akkor válik traumatikussá, amikor – később – beismerhetetlen jelentésekkel, vágyakkal, fantáziákkal asszociálódik, amelyek magukba foglalhatják az agressziorral történő azonosulást. A lényegyet mindebből abban látom, hogy nem az esemény az, amely természeténél fogva „mérgező” az elme számára, hanem az, amit később az emlékezettel művel. Az egyik brit tárgykapcsolati pszichoanalitikus a következőképpen írta le a folyamatot: „Az esemény természetétől függetlenül (...) [a túlélő] végül a belső világot benépesítő tárgyak közötti legzavarosabb és legnyugtalanítóbb viszonyok alapján talál értelmet benne. A túlélő ily módon legalább valami felismerhető és ismerőset hoz ki a rendkívüliből, jelentést adva neki.”⁴⁰ Mindebből következik, ahogyan azt klinikai kutatók a Tavistock Klinikán nemrégiben dokumentálták, hogy a traumatizáló hatás láthatóan nem az esemény jellegében rejlik. Egyesek nem igényelnek támogatást egy úgynevezett traumát követően, másoknak azonban segítségre van szükségük.

A traumaelmélet kidolgozottságát és kapcsolatait a radikális tudományos munkával mára adottnak veszik. Ez az elmélet azonban, Leys szerint, „elfeledkezik” a szubjektum fent tárgyalt radikális középponton kívül helyezéséről és destabilizálásáról – a szubjektum önrendelkezése hiá-

nyának és tudattalan közvetítő és értelmező folyamatainak hangsúlyozásáról –, ami továbbra is központi jelentőségű azokban az elméletekben, amelyekhez a traumaelmélet napjainkig is kötik a humántudományokon belül. Aligha szükséges megismételni, hogy azok az elméletek – pszichoanalízis, strukturalizmus, posztstrukturalizmus, dekonstrukció –, melyek hiányosságainak a traumaelmélet a leküzdését, vagy a rajtuk való átlépést ígéri, más-más módon és mértékben, de mind épp az autonómia és önrendelkezés azon koncepcióit problematizálják, amelyek a szubjektivitás burzsoá konstrukcióinak mélyén rejlenek. Így aztán némiképp paradox, hogy a kortárs traumaelméletben a katasztrófális események antimimetikus hangsúlyozása láthatóan egy olyan elméleti irányváltásra vezethető vissza, amely a szubjektivitás azon modelljének védelmében jött létre, amelyet éppen azok az elméletek kritizálnak – strukturalizmus, posztstrukturalizmus, pszichoanalízis, dekonstrukció –, amelyekkel a traumaelméletet a humántudományokon belül explicit módon összekötik, és amelyekről az elmélet szószólói úgy gondolják, azok áramát követve, mintsem hogy velük szemben üsznának.

Az egyik alapvető meglátás például, amellyel a pszichoanalízis a humántudományokat gazdagította, a szubjektum olyan, tudattalan tevékenységeit illette, mint a sűrítés (*condensation*), eltolás (*displacement*) és szimbolizáció. Ezek a felismerések lehetővé tették a humántudományok számára a szubjektum olyan modelljének felállítását, ahol az nem passzív de önrendelkező, hanem a vágy és jelentésalkotás folyamataiban vesz részt, amelyek felett nincs teljes egészében tudatos kontrollja. A középpontból származó szubjektum ezen modelljének, amely a szimbolizáció, vágy és félelem részben a tudatosság hatókörén kívül eső folyamatainak rabja, alapvető jelentősége volt a kultúra termeléséről, terjesztéséről és közvetítéséről alkotott kortárs felfogások kialakulásában. A traumaelmélet humántudományok számára termelt hasznát illető bármiféle vita szempontjából mindennek jelentősége abban áll, hogy a

dolatmenetének ezt az aspektusát. Ezt egy általa a pszichoanalízisen belül forradalminak tartott gondolattal azonosítja, a szubjektum „kopernikuszi” elképzelésével, melynek gravitációs centruma valahol máshol, a tudatosságon kívül található”. (The Other Inside. pp. 102–3.)

37 Lásd például Caruth: *Trauma: Explorations in Memory*. p. 4.; Caruth: *Unclaimed Experience*. p. 17.

38 Laplanche–Pontalis: *The Language of Psychoanalysis*. pp. 467–8.

39 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 20.

40 Garland: *Understanding Trauma*. p. 12.

traumaelmélet felhagy a tudattalan radikális irányíthatatlanságára helyezett bármilyen hangsúllyal. A traumaelméletben az esemény, s nem a szubjektum az, amely kiszámíthatatlanként vagy irányíthatatlanként áll elő. Nem azért hozom ezt fel, hogy eltereljem a figyelmet a történelmi katasztrófák és az általuk eredményezett szenvedések valóságáról, hanem hogy hangsúlyozzam, a kritikai elméletnek figyelembe kell vennie azokat az inter- és intraszubjektív folyamatokat, amelyeken keresztül a jelentések a dolgokra ruháznak, terjednek és közvetítődnek. A vágy vagy a félelemvezérelt jelentésalkotás rejtett, tudattalan folyamatainak feltárása mindeztől rendkívül értékesnek bizonyult a kritikai elmélet pszichoanalízissel való kapcsolatában. A disszociáció koncepciója eltávolodik ettől a meglátástól, mivel az elme jelentést és érzelmeket létrehozó, irányíthatatlan folyamatainak helyébe az esemény asszimilálhatatlan természetét helyezi. Ebben az új traumaelméletben az esemény természete maga az, ami a disszociációt kiváltja.

Valami más is elveszik azzal, hogy a traumaelmélet vizsgálódik a tudattalan folyamatok elismerésétől az emlékek létrejöttének és felülvizsgálatának folyamatában. Annak hangsúlyozása, hogy a tudattalan folyamatok a fizikai élet minden aspektusában központi szerepet játszanak, emlékezteti az olvasókat és elemzőket ennek az életnek két fontos vonására. Először is, a pszichoanalízis egyik alapvető tétele a tudati állapotok mezejének folytonossága. A pszichoanalízis kerül bármiféle radikális szétválasztást „normális” és „patologikus” között. A traumaelmélet azonban jellemzően megkülönböztetést tesz közöttük. Az egyén vagy jelen volt egy szörnyű eseménynél, illetve traumatizált lett általa, vagy nem. Másodsorban, míg a pszichoanalízis az elme „sötét oldalát” adottnak veszi, és például a tiltott szexuális fantáziák általános előfordulását hangoztatja, a traumaelmélet azt sugallja, hogy a „sötétség” pusztán kívülről jön. Ezért relevánsak Leys már említett kommentárjai „*az erőszakot tisztán és világosan külső támadásként lefestő*” antimimetikus paradigmát illetően.⁴¹ Ezt a nézőpontot nemrégiben megkérdőjelezte Caroline Garland, aki az Egyesült Államok és a londoni Tavistock Klinika közötti, a traumával kapcsolatos perspektíváikat illető különbségekről írva azt hangsúlyozza, a Tavistock Klinika sze-

rint „[A] belső világban nincsenek véletlenek, nincs felejtés, és nincs olyan, hogy eltűnne a gyűlölet, düh vagy destruktivitás (...) a túlélők azon készítése ellenére se, hogy minden rosszat a külvilág számlájára írjanak, amely a szerencsétlenségüket okozta.”⁴² Amit tehát mondani szeretnék ezzel, az az, hogy hiába a traumaelmélet De Man-i vagy derridai dekonstrukcióban rejlő alapjainak kifinomultsága, mindezzel együtt a szubjektum egy olyan felfogását kínálja, amely visszakozik a pszichoanalízis módjára elutasítani a fizikai élet fekete-fehér képét, olyan elméletet eredményezve, amely egyértelmű, vagy akár mondhatjuk, manicheus kettősségeket állít fel „belső” és „külső”, „trauma” és „normalitás”, valamint „áldozat” és „elkövetők” között.

Ruth Leys leírása szerint Cathy Caruth munkássága a dekonstrukcionista elméletirő Paul De Man-ére épít, és Caruth nézőpontját úgy írja le, mint amely egyfajta „*dekonstrukcionista verziója Van der Kolk neurobiológiai traumaértelmezésének, amelyben az öntudatban és reprezentációban meglévő lyuk vagy vakfolt, amely az egyénileg megélt traumát felfogásuk szerint jellemzi, áll a »jelölő anyagiségának« helyére.*”⁴³ A traumaelmélet így láthatóan át- és túllép azon a „reveláción”, amit a szubjektum inkoherens mivolta vagy „arctalanítása” jelent. Át- és túllép a modernitás feltételezte koherens, autonóm és tudással rendelkező szubjektumon, de anélkül, hogy a szubjektivitást egyszerűen csak inkoherenssé, tudás nélkülivé, töredékessé tenné. Lehetséges azonban, hogy mindezt úgy teszi (ahogyan azt Leys állítja), hogy eközben tartja magát, meglehetősen kevésbé szembeszökő módon, egy önrendelkező de passzív szubjektum elképzeléséhez. Ez lenne az út azokon a „poszt”-elméleteken keresztül, amelyeket a traumaelmélet valójában kitermel magából? És olyan modellje-e ez a szubjektivitásnak, amelyet ha explicitté teszünk, követnének az elmélet támogatói? Továbbá, ha a humántudományos elméletek elkezdenék felcserélni a passzív de önrendelkező szubjektumot egy olyan szubjektumra, amely a tudatos irányítás számára nem feltétlenül elérhető folyamatok rabja, milyen módon lehetne ezt a váltást a legjobban kontextualizálni és értékelni? Olyan kérdések ezek, amelyek véleményem szerint további vizsgálatot igényelnek.

41 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 299.

42 Garland: *Understanding Trauma*. p. 5.

43 Leys: *Trauma: A Genealogy*. p. 266.

Szubjektivitás, felejtés és tanúságtétel

A traumaelmélet szubjektumát az határozza meg, amit nem tud, illetve amire nem emlékszük.⁴⁴ Ez a szubjektum nem a vágy foglya, hanem a felejtés által konstituált. A traumatizált szubjektum belső világát nem elfojtott, beismerhetetlen fantáziák határozzák meg, hanem disszociált emlékek – nyom nélküli nyomok. Noha a traumaelmélet szubjektumának koherenciája nem állítható helyre az emlékezés aktusain keresztül, az elfeledett dolgok megkésétt beismerése lehetséges.⁴⁵ A traumatizált szubjektum emlékezhet a feledés tényére, ha tetszik, beismerheti a lyukak és hiányok meglétét. Különösen fontos, hogy a „helyreállítás” ezen aktsusa egy *tanúhoz* való viszonyban megy végbe. A tanúságtétel, ahogyan azt Felman és Laub nagy hatású szövegének címe is megerősíti, és ahogyan Caruth demonstrálja,⁴⁶ a traumaelmélet elsődrendű fogalma, amely a trauma alanya és a hallgató közötti tanúként megtapasztalás viszonyára vonatkozik. Felman és Laub szerint a (traumára vonatkozó) tanúságtétel tanút követel, és a traumáról tanúságot tenni csak a tanúként megtapasztalás kontextusában lehetséges. Ebben a viszonyrendszerben tehető valamiféle tanúság a trauma „nyomtalan nyomairól”. Ami itt hangsúlyozandó, az a traumaelmélet túllépése a modernitás koherens, autonóm, tudással rendelkező szubjektumán, a szubjektivitás egy olyan modellje felé, amely a tanú és a tanúságtevő közötti térre alapozódik, ahol az, ami nem tudható, egyszerre megtapasztalhatóvá válik. Ez látszólag ellentmondhat a korábbi érvésemnek azt illetően, hogy a traumaelmélet helyreállítja a szubjektum önrendelkezését. A szubjektivitásnak a tanúságtétel elméleteibe írt modellje azonban megfelel Leys leírásának: a tudás, amelyet ez a szubjektum nélkülöz, az nem a saját tudattalan folyamataira vonatkozik, hanem egy eseményre, amelyre nem képes emlékezni.

A traumaelméletben tehát az elme elfojtást disszociációra cserélő, topografikus kilapításával mintha csak az eltolás korábban intraszubjektív folyamatai kihelyeződnének az in-

terszubjektivitás terébe. A tanúságtevő és annak tanúja közötti dialogikus jelentéssalkotási folyamatok tehát láthatóan átveszik az elfojtás, közvetítés és jelentéssalkotás azon intraszubjektív, de szociálisan formált tudattalan folyamatainak a helyét, amelyek a pszichoanalízis traumatizált emlékezetet illető alternatív felfogásaiban kerülnek előtérbe.⁴⁷

Történelem

A tanúságtétel és tanúk kérdéseinek előtérbe helyezése evidenssé teszi a traumaelmélet kötődését a történelem elméletéhez és gyakorlatához. A traumaelmélet a történelem és általánosabban a humántudományok „emlékezeti” fordulatához kapcsolódik. A nagy elbeszélések, az objektivitás, univerzalitás és totalitás posztmodernizmus általi problematizálása az emlékezet részleges, lokális és szubjektív narratíváihoz fordulást ösztönözte. A történelem autoritatív igazságainak posztmodernizmus általi megkérdőjelezése ezen felül részben a holocaustról való gondolkodásnak köszönhető, amelynek hatását mind a reprezentáció, mind az emlékezés lehetetlenségéért okolták. Sokatmondó mindezek fényében, amikor Shoshana Felman azt írja a *Testimony* eleje felé, hogy Adorno híres kinyilatkoztatása az Auschwitz utáni költészetről nem azt üzeni, hogy a költészet többé nem művelhető és művelendő, csupán azt, hogy a saját lehetetlenségén „keresztültörve” kell megírni magát.⁴⁸ Az előbbivel analógiát vonva, a traumaelmélet kétségtelenül egyike a történelem[tudomány] azon próbálkozásainak, hogy az Auschwitz utáni világon „keresztül” gondolja újra magát. Ugyanis, ha a történelem[tudomány] eleve azt képviselte, hogy az események mindig is „szemtanú nélküliek” voltak, olyan értelemben, hogy bár az események megtörténnek, azok „később” pusztán reprezentáción, nyelven, a mindig részleges és kontextusba ágyazott diskurzusain és nyelvein keresztül ismerhetők meg, a traumaelmélet ennek a nézőpontnak a „határszövegét” képezte meg, mivel – Hayden White problematikus kifejezésével élve – a „holokausztikus” eseményeket „nem lehet egyszerűen elfelejteni (...) de

44 Caruth: *Unclaimed Experience*. pp. 4–7. *Trauma: Explorations in Memory*. pp. 1–5.

45 Caruth: *Trauma: Explorations in Memory*. p. 4.

46 Lásd különösen *Unclaimed Experience*. p. 108.

47 A két álláspont közötti különbség bővebb kifejtéséhez lásd Leys: *Trauma: A Genealogy*. pp. 270–292.

48 Felman–Laub: *Testimony: Crises...* p. 34.

nem lehet rájuk megfelelően emlékezni se.”⁴⁹ A traumaelmélet több módon is túl kíván lépni ezen a nézőpontra: a tanúságtétel elméletein keresztül, ahogyan azt Felman és Laub munkássága példázza,⁵⁰ továbbá a reprezentáció más módjai után kutatva, amelyek a realizmusnál adekvátabbak a trauma „reprezentálhatatlanságához”,⁵¹ valamint a pszichoanalízis eszközeit alkalmazva a trauma abbéli megkérdésességének megértéséhez, ahogy a tanúságtétel feltárja a trauma nyomtalan nyomait az esemény „után”.

A történettudomány törekvése, hogy a „poszt-auschwitzi” világon „keresztültörje” magát, és az ezen törekvés, valamint a történelemtudomány irányába a „poszt”-elméletek által intézett általánosabb kihívások közötti kapcsolatok így azt egyaránt az emlékezet irányába vezették – konkrétan a traumatizált emlékezet felé.⁵² A tanúságtétel és a trauma elméletei által kínált nézőpontok történelemtudományi átvétele magától értetődően együtt jár a szubjektumot az események önrendelkező, de passzív „áldozataként” tetelező modell megtartásával, amely a traumaelméletekben általánosabban megtalálható. Mindez talán érthető, tekintve, hogy a történelem elsődleges fókuszát a tettek és történések jelentik. Mégis, a kortárs történettudomány azon domináns tendenciája, hogy összekapcsolja vagy ellentétbe állítsa a történelmet az emlékezettel – más fogalmakat, mint a fantázia vagy a képzeletbeli (imaginárius), szinte teljesen mellőzve⁵³ – némi kifejtést igényel.

Elemzők és olvasók: a traumaelemzés etikája és politikája

A trauma, tanúságtétel és a tanúként megtapasztalás elméletei napjainkban az irodalom-, film- és médiatudományokban is megjelennek. A közös törekvés, amely jellemzi őket, hogy a trauma „nyomtalan”⁵⁴ vagy hiányzó

textuális jelenlétét kutassák és tárják fel. A traumaelemzés rendszerint, bár nem kizárólag, olyan szövegeket választ tárgyául, amelyek közvetlenül foglalkoznak személyes vagy kollektív katasztrófákkal, és azokat a módokat igyekszik megmutatni, ahogyan a szövegekhez a trauma megkésztet felidézése felől közelíteni lehet. A traumaelemzés elméletét és módszereit illetően még sok az eldöntendő kérdés. A traumaelemzésnek például meg kell még vitatnia, hogy – tekintve a trauma reprezentálhatatlanságát –, hogyan választja ki az elemzendő szövegeket, és hogy feltehető-e, ahogyan azt a kritika napjainkig láthatóan elfogadta, hogy a katasztrófákkal közvetlenül foglalkozó szövegek azok, amelyek a legvalószínűbben feltárhatják a trauma hiányzó nyomait. Mégis, noha a traumaelemzés minden oldalát illetően sok a vitás pont, a traumaelemzés megalapozó elméleteinek és a belőle nyert olvasatoknak nyílt megvitatását maga az anyag természete gátolja, illetve azok a kontextusok – különösen konferenciákon – amelyekben megvitatják. A kritika és a vita könnyen érzéketlennek vagy akár etikátlannak tűnhet egy olyan kontextusban, ahol a hallgatóság elmondhatatlan szenvedések megtapasztalójává kell, hogy váljon. Ez azonban a diszkusszió elnémitéséhez vezethet, ami számos kérdést hagy függőben a trauma akadémikus megvitatásának nem szűnően problematikus természetével kapcsolatban, valamint azt illetően, hogy úgy tűnik, a vita csak bizonyos típusú anyagok esetében elfogadott, más esetekben pedig nem. Mindazonáltal, ha az önreflexivitás minden kulturális elemzés *sine qua non*-ja, akkor a traumaelemzés három aspektusa kíván némi reflexiót: először is, a traumaszöveg elemzőjének konstruálása és pozicionálása, másodszer, a trauma keltette izgalom, harmadszor pedig, a traumaelemzés körébe vont terület kijelölése.

Noha a traumaelemzés fejlődésének kezdeti stádiumában van, etikai jelzőbolyái elfogadottnak látszanak: a trau-

49 White, Hayden: *The Modernist Event*. In: Sobchack, Vivian (ed.): *The Persistence of History: Cinema, Television and the Modern Event*. New York–London: Routledge, 1996. p. 20.

50 Felman–Laub: *Testimony: Crises...*

51 White: *The Modernist Event*.

52 Radstone: *Screening Trauma*. pp. 81–90.

53 Természetesen vannak történészek, akik ezen az irányzaton kívül dolgoznak, ahogyan azt a régóta tartó és jelenleg is folyó, Sally Alexander (Goldsmiths College) és Barbara Taylor (University of East London) szervezte londoni „Psychoanalysis and History” szemináriumsorozat előadásai is mutatják.

54 Radstone: *Special Debate*. p. 199.

maelemzés a traumáról tett tanúságtétel tanújával vagy címzettjével analogikus helyzetben pozicionálja magát, és feladatát abban látja, hogy elősegítse azon traumák kulturális emlékezetét és feldolgozását, amelyek hiányzó jelenléte jellemzi az elemzett szöveg(ek)et. Hogy a részvét a traumaelemzés egyik fő mozgatórugója, nem kérdéses. Ami azonban reflexiót igényel, az a traumaelemzés azon hajlama, hogy előtérbe helyezze az elemző érzékenységét és empátiás képességeit. E tekintetben a traumaelemzés egyértelműen felülvizsgálja a reakció kifinomultságára helyezett Leavis-féle hangsúlyt, ami a traumaelmélet forrásaiul szolgáló elméletekben oly kiterjedt kritika cél-táblája volt. Carolyn Steedman kommentárjai az általa „empátiaelméletnek”⁵⁵ nevezett irányzat – különösen a tizenharmadik századra vonatkozó – történeti genealógiájával kapcsolatban időszerű revízióját nyújtják annak a nézetnek, miszerint az empátia közszemlére tétele a kultúrkritikában fenntartások nélkül üdvözlendő: „Az [empátia]elmélet alkalmazásával egyfajta éntudat (...) artikulálódott, valaki más szenvedéssel, veszteséggel, kizsákmányolással, fájdalommal teli történetét felhasználva (...). A befogadás vibráló pillanataiban, amikor a szív együttérzően dobog, mi pedig teljesen és tökéletesen tudatában vagyunk reakcióink és azon személy reakcióinak összhangjával, akivel együttérzünk, szükségszerűnek tűnik, abszolút alapvető felcserélődésként, hogy ő, aki a megrázó történetet meséli, eltörpül az elbeszélendő történet mellett; és alárendelődik az elbeszélés aktusának.”⁵⁶ Steedman időszerű megjegyzései a traumakritika etikai vonzatait illető nagyobb fokú reflexivitásra hívnak fel, hiszen arra világítanak rá, hogy a kritikai „empátiának” megvannak a maga sötétebb aspektusai is. Amellett, hogy egy olyan hatalmi diskurzusból vesz részt, amely a kritikus érzékenységét „kifinomultabbnak” tételezi a névtelen többiekénél, a traumatizált elbeszélők és szövegek hangjainak empátiás megszólaltatása talán azok kárára történik, akikért

a traumakritika elvileg szót emel. Ebben az összefüggésben talán hasznos lehet arra is emlékeztetni (ahogyan azt a pszichoanalízis bármely árnyalatának meglátásai szemléltethetik), hogy a katasztrófa és szenvedés szövegeivel való foglalkozás szükségszerűen befolyásolt az áldozatszerepet illető, nehezebben elismerhető vonzalmak és fantáziák által is, amelyek agresszivitásban,⁵⁷ vagy a voyeurizmus és irányítás vágyában gyökereznek.⁵⁸ Az ilyen válaszok előfordulnak azok között, akik csak közvetett részesei voltak tényleges katasztrófáknak. Ahogyan arra David Alexander, az Aberdeen Centre for Trauma Research igazgatója nemrégiben rámutatott, a traumák helyszínei és áldozatai gyakran válnak voyeurisztikus vagy győzedelmes izgalom tárgyává.⁵⁹ E manőverekkel a katasztrófában közvetlenül nem érintettek az irányítás és/vagy hibáztatás szadisztikus fantáziáin keresztül védik magukat annak tudatosításától, ami bekövetkezhetett volna. Ezzel egyidejűleg a trauma helyszínei, áldozatai és szövegei az áldozatszereppel való mazochisztikus azonosulás lehetőségét is felkínálják. A traumaelemzés tehát nyerhetne annak a lehetőségnek a számbavételével, hogy a traumával való foglalkozás mozgatórugóit bizonyos mértékig az ilyen, nehezebben beismerhető izgalmak is formálhatják.

A traumaelemzésnek az elemző vagy olvasó erejét illető meggyőződése egy tekintetben világosan megmutatkozik. A traumaelmélet a tanúságtétel dialogikus természetét hangsúlyozza. A tanúságtétel megtapasztalójával való analogikus viszonya ellenére azonban a traumaelemzés láthatóan szakít a kortárs média- és irodalomtudományoknak a szövegek és sokféle nézőik/olvasóik között végbemenő, összetett értelmezési folyamatokra vonatkozó meglátásaival, és az elemzőt végtelenül hiteles, döntő szavú interpretátorként tételezi. Olybá tűnik, hogy az elemző, és csakis az elemző az, aki képes arra, hogy a trauma hiányzó nyomait felismerje.

55 Steedman, Carolyn: *Enforced Narratives: Stories of another self*. In: Cosslett, Tess, et al. (eds.): *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*. London–New York: Routledge, 2000. pp. 25–39.

56 *ibid.* p. 34.

57 Ennek bővebb kifejtéséhez lásd Radstone: *Social Bonds* (különösen a 66. oldaltól).

58 Egy cikk, amely, feminista nézőpontból, annak lehetőségére reflektál, hogy a tanúságtétel publikus megtapasztalása erőteljes voyeurisztikus tekintetet provokál: Ball, Karyn: *Unspeakable Differences, Obscene Pleasures: The Holocaust as an Object of Desire*. *Women in German Yearbook* 19 (2003) no. 1. pp. 20–49.

59 David Alexander előadása a „Trauma, Therapy and Representation” konferencián, University of Aberdeen, 2003. április 11–13.

E tekintetben a traumaelmélet, úgy tűnik, egy szinte althusseri pillanathoz vezet vissza minket, ahol kizárólag a tekintéllyel bíró elemző rendelkezik azzal a képességgel, hogy felfogja a reprezentáció igazságát. Ez a hozzáállás meglehetősen eltér a szövegek sokféle, vitatható, szerteágazó vagy ellentmondásos olvasatra való bontásától, mint ami a pszichoanalízis vagy dekonstrukció által a humántudományokra hagyományozott olvasatok esetén látható. De eltávolodik attól a hangsúlytól is, amelyet a kultúratudomány a történetileg specifikus olvasók és közönségek kontextuális, lokális és sokféle olvasataira helyez. Marad tehát a kérdés, kik, mikor, hol és milyen körülmények között olvasnak vagy élnek meg bizonyos szövegeket trauma-szövegeként?

Egy további, ehhez kapcsolódó kérdés, amely a traumaelemzés megvitatását övező nehézségek miatt függőben marad, akörül forog, hogy mely eseményeket, élményeket és szövegeket kategorizáljuk traumatikusként, és melyeket zárjuk ki ebből a kategóriából. Ez azért problematikus, mert – hogy kristálytisztán fogalmazzunk – a traumakritika egyértelműen konstruálja és örzi annak a határait, hogy mit ismer el traumaként, és ezt a pozícióját csak erősebbé teszi a trauma – kivéve a legavatottabb szemek számára áthatolható – „nyomtalanságának” vagy láthatatlanságának hangoztatása. Ezen a ponton már világos kell legyen, hogy az érvelésem nem arra irányul, hogy a traumakritika hatókörét ki kellene terjeszteni, hanem arra, hogy maradtak kérdések ezen kritikai gyakorlat bennfoglalásait és kizárásait illetően. Miért van az például, hogy a traumaelméleten belül oly csekély figyelmet szenteltek a közelmúlt ruandai szenvedéseinek, összehasonlítva azzal, ami az USA-ban szeptember 11-én bekövetkezett eseményekre irányult? Annak kérdései, hogy kik azok, akikért a traumaelmélet szót emel, és kiktől feledkezik el, másodsorban pedig, hogy mely eseményeket bélyegez „traumaként”, és melyeket nem, nem maradtak teljesen kritikai visszhang nélkül. James Berger például szeptember 11-ről írva nemrégiben rámutatott, hogy „*a világ más részein meglehetősen gyakorisággal történnek hasonló számú vagy akár több emberéletet követelő események*”,⁶⁰ mégsem méltók, céloz Berger, a traumakritika empatikus figyelmére. Berger kimondja,

hogy míg bizonyos eseményeket traumatikusnak bélyegeznek, másokat meglehetősen nyilvánvaló módon nem. Ezen felül jellemzően a Nyugaton „másikként” kategorizáltak szenvedései azok, amelyekkel a traumaelmélet nem foglalkozik – így e tekintetben olyan elmélet lesz, amely elősegíti annak az átpolitizált megkonstruálását, hogy kikkel lehetséges a traumatikus szenvedéseken keresztüli azonosulás, és kik azok, akiktől az ilyen azonosulást megtagadják. Ez nem, ahogyan azt már kifejtettem, a traumaelmélet hatáskörének kibővítésére való felhívás, inkább felhívás arra, hogy a traumaelmélet politikájának ezt a vonatkozását is tekintetbe vegyünk.

Steedmannak az „én” megkonstruálását és megírását a tizenhetedik századtól fölfelé vizsgáló esszéje olyan gondolatokat kínál a tanúságtétellel kapcsolatban, amelyek a fenti kérdések kontextusában egyszerre helyénvalóak és potenciálisan hasznosak is lehetnek. Steedman szerint a tizenharmadik és tizenkilencedik századi realista regények a szubjektivitást – a burzsoá autobiografikus ént – két „kolonizációs” folyamaton keresztül konstruálták meg. E regények a szubjektivitás megalkotásakor az alárendelt „másik” kikényszerített bírósági tanúvallomásait használták mintaként. Ezeket a tanúvallomásokat azután első személyű írásaiban „eltulajdonította” a középosztály, „én”-jét ezen kierőszakolt önéletrajzok alapján modellezve. Steedman szerint, ahogyan azt már láttuk, ahol a korszak regényeiben az elbeszélés egy „másvalaki” élményeinek leírásánál időzik, az elbeszélő és az olvasó olyan pozíciót vesznek fel, ahol a szenvedés ezen meséire adott reakcióik kifinomultságával kérkedhetnek. Azonban hogyha, ahogyan Steedman írja, ezek az önéletrajzi cselekmények a szubjektumaikat mások történeteinek „kolonizálásán” keresztül konstruálják, ami egyúttal annak a módja is lesz, ahogyan az elbeszélő és az olvasó szubjektum érzékenységét létrehozzák, a kortárs traumakritika mellőzése talán arra világítanak rá, hogy vannak olyan „mások”, akik még erre a kolonizálásra sem érdemesek. Ennek fényében a traumakritika befogadásainak és kizárásainak kérdése egyszerre égetőbbé és egyre bonyolultabbá válik. A traumaelmélet hatókörébe kerülés ugyanis egyúttal azon törekvések alanyává válást is jelentheti, mely megkonstruálni igyek-

60 Berger, James: *There's No Backhand To This*. In: Greenberg, Judith (ed.): *Trauma at Home: After 9/11*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 2003.

szik egy empatis hallgató szubjektumot, valamint egy olyan szubjektivitást, amelynek modelljéül az általa vizsgált narratívák szolgálnak. Akiket azonban túlzott más-ságuk a traumakritika beolvasztó törekvéseiből kizár, a traumakritika empatis hatókörén is kívül találják magukat.

Az etikai tisztaság hangoztatására a traumakritikának sincs több jogalapja, mint bármely más kritikai gyakorlatnak. Minden más intellektuális vállalkozáshoz hasonlóan tudományos, akadémikus-intézményi, politikai és fizikai kényszerűségek összetett hálózata mozgatja. A traumakritika azonban olyan időkben bukkant fel, amikor a tudatos erkölcsi kételkedés fenntartására fordított erőfeszítés, Nyugaton legalábbis, csökkenőfélben lévőnek tűnik, és amikor a politikusok és a média által felkínált kulturális hangulatok, irányvonalak és elemzések a manicheizmus határát súrolják. A szeptember 11-re adott reakciókból, azt hiszem, képet nyerhetünk a manicheizmus uralmáról. Nancy Miller a *New York Times*-ban szeptember 11-ét követően megjelenő „Portraits of Grief” sorozatról írva megjegyezte, hogy a sorozatban elmesélt történetek kivétel nélkül a beteljesülés, boldogság és kedvesség történetei: „Nem mondhatnám, hogy sírtam a portrékat olvasva. Ellenkezőleg, gyakran erős hitetlenséget éltem meg (...); lehetséges lenne, hogy senki, aki a World Trade Center elleni támadásban meghalt, ne lett volna soha depressziós (...) önző (...) kiégett (...) ne stagnált volna a karrierje (...) vagy néha ne lett volna elege az életből.”⁶¹ Miller felmutatja és kritizálja ezt a manicheizmust, ami áthatja azt a kultúrát, amelyben a traumaelmélet teret nyert – a tiszta ártatlanság és tiszta gonoszság, a „Háború a Gonosz ellen” kultúráját.

Ahogy Berger rámutatott, a katasztrófa nyomán a kortárs Nyugaton eluralkodó teljes bizonytalanság szülte fogalmi keretezés a katasztrófa idejét apokaliptikusnak bélyegzi, és egy olyan világot hirdet, amely „letisztultnak és leegyszerűsítettnek mondatik – a jó küzdelme a rosszal, a civilizációé a barbarizmussal (...). Velünk vagy, vagy ellenünk.”⁶² Ha a tudomány az ilyen defenzív válaszok pusztá visszhangzásán túl akar lépni, azokban az időkben, amikor azok láthatóan általánossá váltak, továbbra is észben kell tartania mind az ellentmondásosságot,

mind az erkölcsi tisztátalanság elkerülhetetlenségét, mintsem hogy visszakozzon tőlük. A traumaelmélet tehát inkább fékje, mintsem motorja kell legyen a nyugati politikát és kultúrát jelenleg domináló manicheus tendenciáknak.

Andorka György fordítása

61 ibid. p. 46.

62 ibid. p. 56.

Megjelent a Metropolis könyvtár első kötete!

Vincze Teréz Szerző a tükörben

Szerzőiség és önreflexió
a filmművészetben

Kiadja:
Kijárat Kiadó – Kosztolányi Dezső
Kávéház Kulturális Alapítvány

Terjedelem: 296 oldal

Ára: 2600 Ft

A könyv megvásárolható az alábbi helyeken:

Írók Boltja – Budapest 1061, Andrásy út 45.
Gondolat Könyvesház – Budapest 1053, Károlyi Mihály u. 16.
Atlantisz Könyvsziget – Budapest 1061, Anker köz 1–3.
ELTE BTK Jegyzetbolt – Budapest, Múzeum krt. 6–8.
Pécsi Tudományegyetem Jegyzetbolt – Pécs, Ifjúság útja 6.

A könyv online megrendelhető a Kijárat Kiadótól (<http://kijarat.hu>)
és a Metropolis folyóirat szerkesztőségétől
(vidékre postaköltség felszámítása nélkül!
– <http://www.metropolis.org.hu/?pid=23&id=237>).

METROPOLIS KÖNYVTÁR